

عنوان نشست: بررسی نظام حقوقی (قوانین، مقررات و رویه قضایی)
بورسیه‌ها در حقوق اداری ایران

شناسه نشست	
واحد برگزارکننده نشست:	دانشکده حقوق و علوم سیاسی
مسئول نشست:	دکتر وحید آگاه (عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)
تاریخ برگزاری نشست:	۱۳۹۷/۱۰/۰۳ و ۱۳۹۷/۱۰/۱۰
اعضای هیأت علمی:	دکتر مجید بنایی اسکویی (عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی و مدیرکل حقوقی اسبق وزارت عتف)، دکتر عرفان شمس (عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی)
نمایندگان دستگاه‌های اجرایی مرتبط:	دکتر حسین سیمایی صراف (معاون حقوقی و امور مجلس وزارت عتف)، دکتر مجتبی صدیقی (رئیس سازمان امور دانشجویان وزارت عتف)، دکتر حسین آقابابایی (مدیرکل حقوقی وزارت عتف)، دکتر ماهرو غدیری (مدیرکل امور حقوقی و پاسخگویی به شکایات سازمان امور دانشجویان)، آقای غلامرضا مولابیگی، آقای ذبیح‌الله واحدی، آقای زین‌العابدین تقوی، آقای موسوی (قضات دیوان عدالت اداری)
مسئله محوری نشست:	مسئله‌یابی حقوقی بورسیه‌ها در دانشگاه‌ها، وزارت عتف و دیوان عدالت اداری
سازمان‌های هدف توصیه‌های سیاستی:	معاونت حقوقی و امور مجلس وزارت عتف، مرکز جذب اعضای هیأت علمی وزارت عتف، سازمان امور دانشجویان، دیوان عدالت اداری

اهداف و ضرورت برگزاری نشست:

۱. ورود افراد به مقاطع تحصیلی دانشگاه در ایران در رشته‌های غیرپزشکی، از طریق برگزاری آزمون و در بخشی از وزارت عتف (علوم، تحقیقات و فناوری) به نام سازمان سنجش آموزش کشور صورت می‌گیرد که مسئول برگزاری و اعلام نتایج آزمون‌های مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری می‌باشد. با تصویب قانون اعزام دانشجویان به خارج کشور در سال ۱۳۶۴ و تصویب آیین‌نامه اجرایی آن در سال ۶۸، بورس نمودن دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد (و به ندرت و در رشته‌های بسیار خاص، فارغ‌التحصیلان مقطع کارشناسی) برای طی دوره دکتری تثبیت شد و وزارت عتف با برگزاری آزمون و سنجش زبان خارجی دانشجویان، قرار شد که نخبگان را بورس نماید تا بعد فراغت از تحصیل، از خدمات آن‌ها استفاده شود.
۲. دستورالعمل‌های بورس، به‌طور سالانه تنظیم شده و فراخوان‌های آن به دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی ابلاغ و فرآیند پذیرش افراد برای بورس شدن انجام شد؛ اما در دولت‌های نهم و دهم با تغییراتی در رویه وزارت عتف و سازمان امور دانشجویان، حجم زیادی از افراد بورس شده و در مقطع دکتری ادامه تحصیل دادند. امری که با تغییر مسئولان امر در ادارات مذکور و با بررسی مجدد پرونده‌ها، با بازنگری مواجه گردید و منجر به لغو بورس عده‌ای، شکایات آن‌ها در وزارت عتف و دیوان عدالت اداری شد و نهایتاً با مصوباتی در شورای عالی انقلاب فرهنگی و تغییر مسئولان عالی‌رتبه در وزارت عتف من جمله وزیر، ادامه یافت.
۳. در همه این فرایندها، این موضوع به‌رغم آنکه بسیار خبرساز شد و انبوهی از شکایات و اعتراضات در وزارت عتف و دیوان عدالت اداری صورت گرفت و آرای متعدد و مختلفی در وزارت عتف و دیوان صادر شد، اما هیچ‌گاه این موضوع از منظر حقوق اداری به‌طور دقیق، علمی و کارشناسی و به دور از هیجانات و مباحث سیاسی، واکاوی و تحلیل نشد. لذا در دو نشست، این مهم با حضور استادان امر در زمینه حقوق اداری و مسئولان

فصل دوم: توصیه‌های سیاستی نشست‌ها ... ۱۱۷

درگیر موضوع شامل مجموعه وزارت عتف (معاونت حقوقی و سازمان امور دانشجویان) و قضات دیوان عدالت اداری، بررسی و راهکارهایی حقوقی برای آینده ارائه می‌شود.

محورهای اصلی و تخصصی نشست:

۱. بررسی قانون اعزام دانشجو به خارج از کشور مصوب ۱۳۶۴ و آیین‌نامه اعطای بورس تحصیلی و اعزام دانشجو به خارج از کشور مصوب ۱۳۶۸ از منظر حقوق اداری.
۲. مطالعه مصوبات شماره ۶۳۰، ۷۶۰ و ۷۶۳ شورای عالی انقلاب فرهنگی در خصوص بورسیه‌ها؛
۳. تحلیل مقررات وزارت عتف به‌ویژه دستورالعمل‌های سالانه مربوط به بورس دانشجویان؛
۴. نقد رویه وزارت عتف و سازمان امور دانشجویان در خصوص بورس نمودن؛
۵. نقد رویه قضایی دیوان عدالت اداری در خصوص شکایات بورسیه‌ها.

چکیده مباحث مطرح شده:

۱. منابع حقوقی
- منابع حقوقی اصلی بورسیه‌ها به قرار ذیل است که هم در وزارت عتف و هم شعب دیوان عدالت اداری بر اساس آن، تصمیم‌گیری و صدور رأی شده است:
- ۱-۱. قوانین
۱. قانون اعزام دانشجو به خارج کشور مصوب ۱۳۶۴ / ۱/۲۵ و قانون اصلاح ماده ۳ آن مصوب ۱۳۷۹/۱۲/۱۴.
۲. قانون لغو تعهد خدمت فارغ التحصیلان و دانشجویانی که از بورس تحصیلی استفاده کرده‌اند و به دلایل مختلف به استخدام در نمی‌آیند مصوب ۱۳۶۱/۱۱/۱۱.
- ۲-۱. مقررات
۱. آیین‌نامه اعطای بورس تحصیلی و اعزام دانشجو به خارج از کشور مصوب ۱۳۶۸/۱۲/۱۲ وزارت فرهنگ و آموزش عالی.

۲. دستورالعمل اعطای بورس دکتری خارج از کشور جهت تأمین هیأت علمی و متخصصان مورد نیاز دانشگاه‌ها، مراکز علمی - تحقیقاتی و سایر دستگاه‌ها در سال ۱۳۸۵ مصوب ۸۵/۳/۲ شورای مرکزی بورس.
۳. دستورالعمل اعطای بورس دکتری خارج از کشور جهت تأمین هیأت علمی و متخصصان مورد نیاز دانشگاه‌ها، مراکز علمی - تحقیقاتی و سایر دستگاه‌ها در سال ۱۳۸۶ مصوب ۸۶/۳/۲۲ شورای مرکزی بورس.
۴. دستورالعمل اعطای بورس دکتری خارج از کشور جهت تأمین هیأت علمی و متخصصان مورد نیاز وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و سایر دستگاه‌ها در سال ۱۳۸۷ مصوب ۸۷/۴/۳۱ شورای مرکزی بورس.
۵. دستورالعمل اعطای بورس دکتری خارج از کشور جهت تأمین هیأت علمی و متخصصان مورد نیاز توسط وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در سال ۱۳۸۸ مصوب ۸۷/۱۱/۲۹ شورای مرکزی بورس.
۶. دستورالعمل اعطای بورس دکتری خارج از کشور جهت تأمین هیأت علمی و متخصصان مورد نیاز توسط وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در سال ۱۳۸۹ مصوب ۸۸/۷/۲۸ شورای مرکزی بورس.
۷. دستورالعمل اعطای بورس تحصیلی (بورس وزارت علوم و بورس دولت‌های خارجی) برای دوره دکتری تخصصی خارج از کشور جهت تأمین هیأت علمی و متخصصان مورد نیاز مراکز آموزش عالی و پژوهشی و سایر دستگاه‌های اجرایی - سال ۱۳۹۰ مصوب ۸۹/۷/۱۳ شورای مرکزی بورس.
۸. دستورالعمل اعطای بورس تحصیلی (بورس وزارت علوم و سایر وزارتخانه‌ها) ویژه دوره دکتری تخصصی خارج از کشور برای تأمین هیأت علمی و متخصصان مورد نیاز مراکز آموزش عالی و پژوهشی و سایر دستگاه‌های اجرایی کشور در سال ۱۳۹۱ مصوب ۹۰/۷/۱۲ شورای مرکزی بورس.

۹. دستورالعمل اعطای بورس تحصیلی (بورس وزارت علوم و سایر وزارتخانه‌ها) ویژه دوره دکتری تخصصی خارج از کشور برای تأمین هیأت علمی و متخصصان مورد نیاز مراکز آموزش عالی و پژوهشی و سایر دستگاه‌های اجرایی کشور در سال ۱۳۹۲ مصوب ۹۱/۱۰/۵ شورای مرکزی بورس.

۱۲۰ توصیه‌های سیاستی دانشگاه علامه طباطبائی به ...

۲. مسأله‌یابی حقوق موضوعه بورسیه‌ها

۲-۱-۲. شرایط بورس شدن

۲-۱-۱-۲ سن

حداکثر سن از شرایط متقاضیان بورس شدن است:

در خصوص سن، ماده ۲ دستورالعمل‌های سال‌های ۸۵ و ۸۶، ۳۰ سال تمام را ذکر نموده، اما این مهم در سال‌های بعد یعنی از ۸۷ تا ۹۲ به ۳۲ تمام تغییر نمود. این مهم در خصوص مریبان با ارفاق همراه است و به موجب تبصره بند ۱-۲- ماده ۲ دستورالعمل سال ۸۵، سن مریبان حداکثر ۳۳ سال می‌باشد.

در سال ۸۶، به‌رغم عدم تغییر حداکثر سن ۳۰، استثنایایی به ماده ۲ الحاق شد:

«تبصره: حداکثر سن داوطلب حسب موارد به شرح زیر می‌تواند افزایش یابد:

الف - برای مریبان واجد شرایط آیین‌نامه ادامه تحصیل مریبان دانشگاه‌ها حداکثر سن ۳۳ سال.

ب - برای جانبازان (بالای ۲۵٪) و فرزندان شاهد حداکثر سن ۳۵ سال.

ج - برای آزادگان دارای حداقل ۳ سال دوره اسارت، ۳۵ سال + مدت زمان دوره اسارت
حداکثر ۳۹ سال.

د - برای رزمندگان: ۳۰ سال + دو برابر مدت شرکت در جنگ تحمیلی، حداکثر ۳۹ سال.

در سال ۸۷، ارفاق به استثنایا بیشتر شد:

«الف - برای مریبان واجد شرایط آیین‌نامه ادامه تحصیل مریبان رسمی و رسمی - آزمایشی دانشگاه‌ها حداکثر سن ۳۵ سال.

ب - برای جانبازان ۲۵ درصد به بالا و فرزندان شاهد و فرزندان جانبازان ۵۰ درصد به بالا
حداکثر سن ۳۵ سال - جانبازان ۵۰ درصد به بالا حداکثر سن ۳۷ سال - جانبازان ۷۰ درصد به بالا
حداکثر ۴۰ سال.

ج - برای آزادگان: ۳۲ سال به‌اضافه دو برابر مدت زمان دوره اسارت، حداکثر ۳۵ سال.

د - برای رزمندگان: ۳۲ سال به‌اضافه دو برابر مدت شرکت در جنگ تحمیلی، حداکثر ۳۵

سال».

این مهم در سال ۸۸، بی تغییر ماند.

اما در سال ۸۹ حداکثر سن در برخی موارد از ۴۰ به ۳۹ سال تغییر نمود که معنادار نیست:

«ب- برای جانبازان ۲۵ درصد به بالا حداکثر سن ۳۵ سال، جانبازان ۵۰ درصد به بالا حداکثر سن ۳۷ سال، جانبازان ۷۰ درصد به بالا حداکثر ۳۹ سال.

ج- برای آزادگان: ۳۲ سال به اضافه دو برابر مدت زمان دوره اسارت، حداکثر ۳۹ سال.

د- برای رزمندگان: ۳۲ سال به اضافه دو برابر مدت شرکت در جنگ تحمیلی، حداکثر ۳۹ سال».

این مهم در سال ۹۰ هم تکرار شد و در سال ۹۱، صرفاً در تبصره ۲ ماده ۳ بیان شد: «در خصوص جانبازان ۵۰٪ و بالاتر، همچنین آزادگان با حداقل ۵ سال اسارت و فرزندان شهدایی قانون برنامه پنجم توسعه کشور عمل خواهد شد».

در سال ۹۲ نیز، سن موارد استثنا افزایش یافت: برای جانبازان ۲۵ درصد و بالاتر، حداکثر سن ۳۵ سال به ۴۰ تغییر یافت. برای آزادگان و رزمندگان نیز، حداکثر سن از ۳۹ به ۴۰ افزایش یافت. مشاهده می‌شود که سوای موارد استثنایی، سن خیلی محل نزاع نیست. هرچند که برای بورسیه شدن با مدرک کارشناسی ارشد، سن ۳۰ سال هم بالاست.

۲-۱-۲- صلاحیت عمومی

تأیید صلاحیت عمومی در قانون اعزام در ماده ۲ آمده است:

«الف- ایمان و اعتقاد به اسلام، نظام جمهوری اسلامی، قانون اساسی، ولایت فقیه.

تبصره: اقلیت‌های مذهبی مصرح در کانون اساسی، از شرط ایمان و اعتقاد به اسلام مستثنی هستند.

ب- تقوا که نشانه آن، انجام واجبات و اجتناب از محرمات است.

ج- عدم وابستگی به احزاب و گروه‌های ملحد و محارب».

این شرایط با اضافه شدن گروه‌های غیرقانونی در بند ج، در دستورالعمل‌های سال‌های ۸۵ تا

۸۹ تکرار شد. در سال ۹۰ هم در ماده یک صرفاً بخشی از ادبیات تغییر نمود:

«۱-۱- ایمان و اعتقاد به اسلام و نظام جمهوری اسلامی.

۱-۲- اعتقاد قلبی و التزام عملی به قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران». ضمن آنکه در ماده یک دستورالعمل سال ۹۰، بند «۱-۶- تخلق به اخلاق علمی و رفتار مناسب با شئون اسلامی و دانشگاهی» هم اضافه شد.

در سال ۹۱ باز هم ادبیات ماده یک تغییر نمود:

«۱- ایمان و اعتقاد به مبانی دین مبین اسلام و نظام جمهوری اسلامی ایران.

۲- اعتقاد قلبی و التزام عملی به قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و رکن اساسی آن یعنی ولایت مطلقه فقیه.

۳- رعایت تقوا در گفتار و کردار که نشانه آن انجام واجبات و اجتناب از محرمات است». هم چنین این عبارت الحاق شد: «۵. نداشتن سوء پیشینه کیفری و مشهور نبودن به فساد اخلاقی و دینی».

در سال ۹۲ ضمن تکرار مفاد سال ۹۱، این بند هم اضافه شد:

«۶. سابقه دفاع از نظام جمهوری اسلامی و ارزش‌های آن».

مشاهده می‌شود که از باب شرایط عمومی اعتقادی و اسلامی، به رغم تغییر ادبیات، اصول و مبانی رعایت شده و این مهم از موارد محل نزاع نیست.

۲-۱-۳- ارائه تضمین به وزارت عتف

مطابق ماده ۱۱ قانون اعزام، «کسانی که با استفاده از بورس تحصیلی دولت به خارج می‌روند باید متعهد شوند و تضمین بپردازند که دو برابر و حداکثر ده سال و ... در محلی که وزارت مربوطه تعیین می‌کند خدمت کنند». امری که در دستورالعمل‌ها نیز ذکر شد:

وفق ماده ۲ دستورالعمل سال ۸۵، «۸-۲- میزان وثیقه ملکی و کارمندی برای داوطلبان غیر هیأت علمی به میزان ... ۹-۲- میزان وثیقه ملکی و کارمندی برای داوطلبان هیأت علمی به میزان ... می‌باشد».

تضمین مذکور در سال ۸۶ صرفاً ذکر و شرایطش به مصوبه شورای بورس موکول شد:

«۷-۲- میزان وثیقه ملکی با توجه به کشور محل تحصیل و بر اساس مصوبات شورای مرکزی

بورس تعیین می‌گردد». امری که در سال‌های ۸۷ تا ۹۲ نیز تکرار شد.

بنابراین افراد برای بورس شدن تعهدی به وزارت عتف داده‌اند که این تعهد از نظر اجرا شدن یا لغو برای وزارتخانه و بورسیه‌ها مهم است، چرا که مستند تعهد بورسیه‌ها به دولت، همین تعهد محضری یا ملکی است و در صورت عدم جاییابی یا عدم نیاز دولت، این تضمین باید آزاد شود.

۲-۱-۴- توانایی جسمی و روحی

وفق ماده ۲ دستورالعمل سال ۸۵، «۲-۷- توانایی جسمی متناسب با رشته تحصیلی و الزامات حرفه‌ای» از شرایط پذیرش افراد به عنوان بورسیه است. امری که در سال‌های ۸۶ تا ۹۰ تکرار شد و در سال‌های ۹۱ و ۹۲ هم تنها این عبارت اضافه شد: «۷- دارا بودن وضع روحی و روانی مناسب برای ادامه تحصیل در خارج از کشور». لذا حداقل سلامتی جسمی و روحی برای بورس شدن لازم است.

۲-۱-۵- کارت پایان خدمت

به موجب ماده ۱۴ قانون اعزام، «مشمولان نظام وظیفه به شرط عدم غیبت با سپردن تعهد می‌توانند جهت ادامه تحصیل طبق ضوابط وزارت به خارج اعزام شوند». در مقررات نیز، وفق ماده ۲ دستورالعمل سال ۸۵ ذکر شد: «۲-۶- برای داوطلبان ذکور، دارا بودن کارت پایان خدمت وظیفه یا معافیت دائم یا معافیت تحصیلی و یا دفترچه آماده به خدمت که مهلت آن در تاریخ تصویب نهایی بورس، منقضی نشده باشد». امری که در سال‌های ۸۶ تا ۹۲ نیز تکرار شد. لذا همچون سایر موارد و مطابق قانون خدمت وظیفه عمومی، از شرایط بورس شدن، سپری نمودن خدمت و داشتن کارت پایان خدمت یا معافیت است.

۲-۱-۶- شرایط علمی

برای کیفیت علمی متقاضی بورس، در ماده ۷ قانون اعزام از «صلاحیت علمی افراد بر اساس سوابق دانشگاهی متقاضی و آزمون علمی» صحبت نموده که این صلاحیت علمی در دستورالعمل‌ها، مشخص و دسته بندی شده است. چنانکه در سال‌های ۸۵ و ۸۶ مطابق ماده ۱ دستورالعمل، شرایط علمی عبارت بود از حداقل یکی از شرایط زیر:

«۱-۱- نفرات اول تا سوم آزمون سراسری کارشناسی ارشد در هر رشته آموزشی با تأیید سازمان سنجش آموزش کشور.

۱-۲- فارغ‌التحصیلان، رتبه اول هر یک از رشته‌های تخصصی مورد نیاز اعلام شده در مقطع کارشناسی ارشد با تأیید دانشگاه محل فارغ‌التحصیلی.

۱-۳- فارغ‌التحصیلان دوره کارشناسی ارشد که دارای ۲ مقاله چاپ شده در مجلات علمی پژوهشی باشند.

۱-۴- نفرات رتبه اول تا سوم المپیادهای علمی دانشجویی کشور با تأیید سازمان سنج آموزش کشور.

۱-۵- فارغ‌التحصیلانی که در دوره‌های تحصیلی (کارشناسی یا کارشناسی ارشد) مطابق آئین‌نامه انتخاب دانشجوی نمونه با تأیید معاونت دانشجویی وزارت عتف به عنوان دانشجوی نمونه کشوری برگزیده شده باشند.

۱-۶- مربیان آموزشی و پژوهشی (دارندگان مدرک کارشناسی ارشد) دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی و تحقیقاتی که حداقل ۶۰٪ امتیاز جدول آئین‌نامه ارتقا را با تأیید هیأت ممیزه مؤسسه مربوطه کسب نموده باشد.

۱-۷- مربیان آموزشی و پژوهشی (دارندگان مدرک کارشناسی ارشد و مطابق بند ۱-۶ این دستورالعمل) واجد شرایط دانشگاه‌های غیردولتی نهادی (امام صادق(ع)، امام حسین(ع)، شاهد و...) دانشگاه‌های غیردولتی - غیرانتفاعی و سایر دستگاه‌های اجرایی، مشروط به تقبل پرداخت هزینه‌ها از سوی دانشگاه یا دستگاه مربوطه.

۱-۸- متقاضیان غیر مربی نهادها و دستگاه‌های اجرایی به جز وزارت متبوع که مشمول بندهای ۱-۱ تا ۱-۳ اولویت انتخاب، داوطلبان این دستورالعمل می‌باشند، مشروط به تقبل پرداخت هزینه‌ها از سوی نهاد یا دستگاه اجرایی مربوط.

تبصره: موارد استثنایی متقاضیان بنا به تشخیص و نیاز دستگاه‌ها و یا تشخیص کمیته تعیین اولویت، در صورت داشتن سوابق مدیریتی و پژوهشی ویژه و طبق مفاد مرتبط این دستورالعمل، قابل بررسی در شورای مرکزی بورس می‌باشند.

در دستورالعمل سال‌های ۸۷ تا ۸۹:

در سال ۸۷، مستند به ماده ۲ با عنوان شرایط اختصاصی داوطلبان، شرایط ساده‌تر شد:

اولاً- تعداد مقاله به یک مورد کاهش یافت:

«۳-۲- دارا بودن حداقل یک مقاله چاپ شده در مجلات علمی - پژوهشی (مورد تأیید وزارت علوم) مستخرج از پایان‌نامه یا فعالیت تحقیقاتی فرد».

ثانیاً- دانشجوی نمونه دوره کارشناسی حذف شد:

«۵-۲- دانشجویان نمونه کشوری در مقطع کارشناسی ارشد مطابق با آیین‌نامه انتخاب دانشجویان نمونه با تأیید معاونت دانشجویی وزارت عتف باشد».

ثالثاً- خدمات برجسته بدون شاخص به موارد کمی ملموس پیشین اضافه شد:

«۲-۷- افرادی که دارای خدمات و سوابق برجسته در زمینه‌های ایثارگری، فرهنگی، آموزشی، پژوهشی و فناوری می‌باشند می‌بایست پس از تشکیل پرونده در اداره کل بورس و امور دانشجویان خارج، برجسته بودن آن افراد در زمینه‌های فوق‌الذکر توسط کمیته‌های تخصصی، اداره کل بورس و شورای مرکزی بورس احراز گردد».

رابعاً- حداقل معدل اضافه شد:

«تبصره ۳: حداقل معدل برای فارغ‌التحصیلان دوره کارشناسی و کارشناسی ارشد به ترتیب ۱۴ و ۱۶ یا معادل آن می‌باشد».

در این خصوص، با توجه به کاهش مقاله از دو به یک و اضافه شدن «خدمات برجسته» که معیار کمی برای آن ذکر نشده و به تشخیص کمیته واگذار شده؛ شرایط بورس شدن ساده‌تر شده است. اضافه شدن شرط حداقل معدل اما مثبت ارزیابی می‌شود. ولی این معیار هم فاقد اثر است، زیرا معدل‌ها بسیار حداقلی عنوان شده و

۱۴ و ۱۶ برای کارشناسی و کارشناسی ارشد، از حداقل معدل‌ها بوده و می‌بایست بسیار بالاتر تعیین می‌گردید.

در دستورالعمل سال ۹۰:

با حفظ موارد قبلی، شرایط جدیدی حفظ شد که با داشتن آن‌ها هم می‌شد برای تقاضای بورس اقدام نمود. مطابق ماده ۲ این مقرره چنین شد:

اضافه شدن نمرات دوم و سوم فارغ‌التحصیلان:

۱۲۶ توصیه‌های سیاستی دانشگاه علامه طباطبائی به ...

«۲-۱- نفرات اول تا سوم فارغ‌التحصیلان دوره کارشناسی ارشد».

داشتن کتاب:

«۲-۳- داشتن کتب تألیفی و یا ترجمه شده در زمینه‌های علمی مرتبط».

گواهی اجرای طرح پژوهشی اتمام یافته:

«۲-۵- دارا بودن گواهی مجری بودن در انجام طرح‌های تحقیقاتی کاربردی پایان یافته مورد

نیاز کشور».

گواهی اختراع، اکتشاف و سبک‌های هنری:

«۲-۶- مخترعین و مکتشفین که اختراعات و اکتشافات آنان در سازمان پژوهش‌های علمی و

صنعتی کشور به ثبت رسیده باشد» و «۲-۸- ارائه پیشنهاد سبک‌های هنری کاربردی با تایید از

مراجع ذی‌ربط».

برگزیدگان جشنواره‌های علمی داخلی:

«۲-۷- برگزیدگان رتبه‌های اول تا سوم جشنواره‌های خوارزمی، فارابی و رازی».

مشاهده می‌شود که از طرفی بازم، شرایط ساده‌تر شد و به صرف یک گواهی انجام طرح

پژوهشی یا چاپ یک کتاب می‌توان برای بورس شدن اقدام نمود که بسیار ساده است؛ اما

اضافه شدن برگزیدگان جشنواره‌های فارابی، خوارزمی و رازی با عنایت به رویکرد علمی این

جشنواره‌ها، قابل دفاع است.

در سال ۹۱، در خدمات برجسته، «اجرایی و تربیتی» هم اضافه شد که همان ایرادات متن قبلی

را دارد:

«۱۰- دارا بودن خدمات و سوابق برجسته در زمینه‌های اجرایی، ایثارگری، فرهنگی اجتماعی

و تربیتی با ارائه مدارک معتبر».

هم‌چنین، استفاده از شرط داشتن کتاب، راحت‌تر شد و ترجمه متون هم پذیرفته شد:

«۳- تألیف کتاب‌های علمی و یا ترجمه متون علمی در زمینه مرتبط با تخصص مورد نظر».

در دستورالعمل ۱۳۹۲ نیز تغییرات ذیل انجام شد:

حذف ترجمه متون و بازگشت صرف ترجمه کتاب:

«۳. تألیف کتاب‌های علمی و یا ترجمه کتاب علمی در زمینه مرتبط با تخصص مورد نظر».

تمثیلی شدن برگزیدگان جشنواره‌های معتبر:

«۷. برگزیدگان رتبه‌های اول تا سوم جشنواره‌های معتبر مورد تایید وزارت علوم از قبیل

خوارزمی، فارابی، رازی؛ شیخ بهائی».

نهایتاً رویکرد ثابتی در خصوص شرایط علمی بدست نمی‌آید و بهتر بود که با گذشت زمان و افزایش دوره‌های دکتری در دانشگاه‌های داخل، شرایط سخت‌گیرانه‌تر می‌شد. خصوصاً شرط معدل که با توجه بودن به پایین بودن معدل ۱۴ و ۱۶، این شرط تعیین‌کننده نبوده و غالب فارغ‌التحصیلان این مقاطع، از معدل‌های مذکور برخوردارند.

۲-۱-۲- رشته تحصیلی دکتری و همگونی رشته‌های ارشد و دکتری

در مورد رشته تحصیلی، تأکید قانون اعزام در اعزام دانشجویان بر رشته‌های ضروری است. چنانکه این مهم در ماده ۳ با وصف «کاملاً مورد نیاز و ضروری»، در ماده ۴، با واژه «رشته‌های ضروری» و در ماده ۹ با عبارت «دولت موظف است تا زمانی که نیاز کشور رفع نشده است» مشخص شده است. هم‌چنین ماده ۳ با عبارت «وزارت هر سال یک بار این موارد را تعیین خواهد کرد»، طریقه اعلام رشته‌های ضروری و مورد نیاز را بیان نموده است. لذا برای اطلاع از رشته‌های مورد نیاز هر ساله، باید به فهرست‌های اعلامی مراجعه نمود.

در مقررات اما این مهم هر سال رعایت نشد. در سال ۸۵، پیوست رشته‌های مورد نیاز تنظیم شد. در سال‌های ۸۷ تا ۸۹ نیز رشته‌های دارای اولویت اعلام گردید. اما در سال‌های ۹۰ تا ۹۲ این فهرست اعلام نشد.

گفتنی است در خصوص همگن بودن رشته‌های مقاطع کارشناسی و ارشد با دکتری، در مقررات، در سال‌های ۹۱ و ۹۲، شرط دیگری شرایط عمومی مندرج در دستورالعمل‌ها اضافه شد: «رشته متناسب» و درواقع، تناسب رشته کارشناسی ارشد و دکتری: «در دست داشتن مدرک کارشناسی ارشد متناسب با رشته مورد نظر».

۲-۱-۸-آزمون

سویا بحث بورسیه‌ها، در حقوق ایران، ورود به دانشگاه در همه مقاطع از ابتدا و به جز موارد استثنایی، با آزمون بوده است:

۱. قانون یک مرحله‌ای نمودن آزمون سراسری مصوب ۱۳۷۷/۵/۲۱.
۲. قانون پذیرش دانشجو در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی کشور مصوب ۱۳۸۶/۸/۹.
۳. قانون سنجش و پذیرش دانشجو در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی کشور مصوب ۱۳۹۲/۶/۱۰.
۴. قانون سنجش و پذیرش دانشجو در دوره‌های تحصیلات تکمیلی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی کشور مصوب ۱۳۹۴/۱۲/۱۸.

لذا از ابتدا تاکنون، ورود به دوره دکتری مانند دیگر مقاطع از طریق آزمون ورودی و مصاحبه بوده است. هرچند که در مقطع کاردانی و برخی دوره‌های کارشناسی به دلیل کاهش متقاضی در برخی رشته شهرها، نیز دانشگاه‌های غیرانتفاعی و آزاد می‌توان بدون آزمون وارد شد.

آزمون در خصوص بورسیه‌ها نیز وفق قانون اعزام، شرط اصلی است. چنانکه فصل دوم قانون به عنوان «امتحان اعزام و نحوه گزینش» اختصاص دارد. قسمت الف ماده ۷ اشعار می‌دارد: «صلاحیت علمی افراد بر اساس سوابق دانشگاهی متقاضی و آزمون علمی تعیین می‌شود».

۲-۱-۹-حق تقدم

حق تقدم یعنی مواردی که داوطلبان واجد شرایط بیشتر از نیاز بوده و دولت به ناچار باید با اعمال تبعیض مثبت، افرادی را انتخاب نماید. در این خصوص:

مطابق مصوبه جلسه ۶۱ شورای عالی انقلاب فرهنگی مورخ ۱۳۶۴/۱۲/۲۷ با عنوان «ضوابط تعیین حق تقدم داوطلبان واجد شرایط علمی جهت استفاده از بورس یا مزایای دانشجویان اعزامی در مواردی که تعداد داوطلبان بیش از ظرفیت تعیین شده باشد»، داوطلبانی که واجد صلاحیت‌های علمی هستند و خواستار استفاده از بورس یا مزایای دانشجویان اعزامی می‌باشند،

هرگاه تعدادشان بیش از ظرفیت تعیین شده باشد، حق تقدم به کسانی داده خواهد شد که واجد شرایط ذیل باشند:

۱. دارای سوابقی روشن در مبارزه برای پیروزی انقلاب اسلامی باشند.
۲. فعالیت و همکاری مؤثر در نهادهای انقلاب اسلامی داشته باشند (بالاترین مقام مسئول نهاد مزبور باید این سابقه را تأیید کرده باشد).
۳. مسئولیت‌های حساس و مهم در نظام جمهوری اسلامی ایران پذیرفته باشند.
۴. داوطلبانه در جبهه‌های جنگ فعالیت کرده باشند.

در عمل اما با توجه به قانون اعزام که قبل از این مصوبه به تصویب مجلس رسیده بود و جلوگیری از تناقض منابع حقوقی، شورای عالی انقلاب فرهنگی طی مصوبه جلسه ۲۰۶ مورخ ۱۳۶۸/۹/۲۸ با عنوان «ضوابط بورس و اعزام دانشجوی به خارج از کشور» مقرر نمود:

ضوابط اعزام دانشجو به خارج همان گونه که بوده، اجرا خواهد گردید و اولویت‌هایی که شورای عالی انقلاب فرهنگی تعیین کرده، از این تاریخ حذف می‌شود و تنها یک شرط به شرایط بورس و اعزام اضافه می‌شود و آن، عدم عضویت متقاضی در ساواک و فرقه‌های فراماسونری و حزب رستاخیز و همچنین نداشتن سابقه فعالیت‌های مؤثر در تحکیم رژیم پهلوی است.

بنابراین حق تقدم همان شد که در قانون اعزام دانشجو مقرر است، یعنی یکی، متأهل بودن برای آقایان در قسمت اخیر ماده ۳: «در شرایط مساوی اولویت با داوطلبان متأهل می‌باشد» و دیگری در قسمت الف ماده ۷ که پس از ذکر ملاک علمی یعنی سوابق دانشگاهی متقاضی و آزمون علمی، بیان می‌دارد: «چنانچه تعداد داوطلب بیش از تعداد مورد نیاز باشد، اولویت افراد بر حسب صلاحیت علمی خواهد بود». گفتنی است مطابق تبصره ۱ ماده ۳ قانون اعزام: «زنان لیسانس و بالاتر ... تنها در صورتی که ازدواج کرده باشند و در معیت همسر خویش می‌توانند داوطلب اعزام شوند». لذا تأهل برای متقاضی خانم، امتیاز نبوده و از شرایط اصلی بورس شدن است که بدون آن نمی‌توان متقاضی بورس شد.

۲-۱-۱۰-عدم اشتغال بورسیه

به موجب ماده ۱۲ قانون اعزام، «دانشجویانی که از بورس و یا وام کامل تحصیلی استفاده می‌کنند، فقط می‌توانند اشتغال به کارهای علمی داشته باشند. دانشجویان دیگر نیز فقط با اجازه سرپرستی می‌توانند به کارهایی بپردازند که مغایر با شئون و وظایف اسلامی نباشد و موجب عدم موفقیت آن‌ها در تحصیل نگردد». لذا بورسیه‌ها به دلیل دریافت مقرری و تمرکز بر تحصیل، حق اشتغال ندارند، مگر کارهای علمی. ضمن اینکه در هر صورت، کارهای مغایر با شئون و وظایف اسلامی ممنوع است.

۲-۱-۱۱-اتمام دوره دکتری در زمان قانونی

فرد بورسیه باید دوره دکتری خود را در مدت زمان قانونی مثل سایر دانشجویان به اتمام برساند. هم از این جهت که هزینه بیشتری بر دولت تحمیل نکند و هم اینکه زودتر اجرای تعهداتش را آغاز نماید. ضمن آنکه فرد بورسیه به عنوان فردی شایسته که دولت برای او هزینه نموده، می‌بایست حتی زودتر از سایر دانشجویان دکتری، دوره را به اتمام برساند. امری که در احکام بورس نیز نمایان است و مدت زمان مندرج در احکام بورس، غالباً ۴ سال یا ۴ سال و نیم است.

نهایتاً وفق قوانین و مقررات پیش گفته، فرد بورسیه می‌بایست شرایط سن، دارا بودن مدرک کارشناسی ارشد در رشته همگن، اخذ پذیرش در مقطع دکتری در رشته مورد نیاز کشور، حداقل معدل ۱۴ و ۱۶ کارشناسی و ارشد، کارت پایان خدمت یا معافیت برای آقایان، تأییدیه صلاحیت عمومی، دارا بودن سلامت جسمی و روحی، ارائه تضمین به وزارت برای تعهد بعد از دوره دکتری، دارا بودن شرایط علمی مثبت شایستگی بورس شدن، عدم اشتغال، اتمام دوره دکتری در حداکثر زمان مندرج در احکام بورس و پذیرش در آزمون را می‌داشتند. لذا در بند بعد به آنچه رخ داده و موارد پرونده‌ها می‌پردازیم.

۲-۲. دلایل عمده لغو بورس توسط وزارت عتف یا دیوان عدالت اداری

۲-۲-۱-تبدیل بورس خارج به داخل

فلسفه بورس نمودن افراد و اعزام به خارج، آشنایی با محیطی دیگر و اخذ دانشی است که در داخل کشور موجود نیست یا ناقص می‌باشد؛ اما در همه این سال‌ها بدون مجوز قانون اعزام،

بورس‌ها پس از مدت اندکی از اعطاء، به بورس داخل تبدیل شده و فرد به جای اخذ پذیرش از دانشگاهی خارجی و تحصیل در دانشگاه مزبور، در دوره دکتری دانشگاه‌های داخل تحصیل می‌نماید. در حالی که سوای فلسفه بورس نمودن که عیان است، عنوان قانون اعزام یعنی «قانون اعزام دانشجویان به خارج کشور» و مفاد متعدد آن از جمله موارد ذیل، حکایت از این دارد که افراد برای تحصیل در خارج کشور بورس می‌شوند:

ماده ۴: «وزارت موظف است هر سال رأساً تعدادی از فارغ‌التحصیلان را که دارای مدرک لیسانس یا بالاتر می‌باشند به عنوان بورسیه برای کسب تخصص‌های لازم در رشته‌های ضروری، به خارج از کشور اعزام کند».

ماده ۶: «وزارت موظف است فهرست اسامی دانشگاه‌های دنیا را که به لحاظ علمی دارای اعتبار لازم بوده ... تهیه و به داوطلب اعلام نماید و فقط پذیرش‌های تحصیلی این دانشگاه‌ها را به رسمیت بشناسد و دانشجویان موضوع این قانون را منحصرأ به آن‌ها اعزام کند».

ماده ۸: «وزارت موظف است کلاس‌هایی جهت تقویت زبان‌هایی که تدریس آن در ایران امکان‌پذیر است ... دایر نماید».

ماده ۱۳: «ارز تحصیل تنها به کسانی تعلق می‌گیرد که مطابق مقررات این قانون برای ادامه تحصیل به خارج از کشور، اعزام شوند».

فصل ۴ قانون شامل مواد ۱۵ تا ۲۱ که به مقوله «سرپرستی دانشجویان» در خارج کشور می‌پردازد.

لذا به هیچ وجه از قانون اعزام، امکان تبدیل بورس خارج به داخل، آن‌هم به تعداد زیاد و یک اصل (و نه موارد استثنایی) برداشت نمی‌شود. کما اینکه عنوان دستورالعمل‌های سالیانه بورس، «اعطای بورس دکتری خارج از کشور» است.

۲-۲-۲- تبدیل آزمون به مصاحبه

همان‌طور که گفته شد، بر اساس قانون اعزام، اخذ آزمون علمی واجب است؛ اما در عمل و طبق دستورالعمل‌ها، با تفسیری موسع از کلمه آزمون و این مهم که آزمون می‌تواند در قالب مصاحبه هم باشد، آزمون به مصاحبه تبدیل شده که پذیرفتنی نیست و نمی‌توان با تفسیری

لغوی، «عدم تبعیض و تساوی متقاضیان در آزمون یکسان برای همه» را به مصاحبه که اصولاً شخصی است و نه نوعی، تعمیم داد. این مهم مورد انتقاد وزارت عتف قرار گرفت؛ اما با عنایت پذیرش با مصاحبه در همه سال‌های محل نزاع، به این دلیل بورسیه‌ها لغو نشد، چون در این صورت باید تقریباً کلیه بورس‌های اعطایی لغو می‌گردید که ممکن نبود. دیوان هم به این علت، بورس‌ها را لغو ننمود.

۲-۳-۲- عدم رعایت اعلام هر ساله رشته‌های ضروری و مورد نیاز

ملاک رشته‌های ضروری و مورد نیاز نیز، رویه واحدی در دیوان ندارد. علت نیز غالباً آن است که برخلاف تکلیف قانون اعزام در تعیین هر ساله فهرست رشته‌های مورد نیاز، این مهم در همه سال‌ها رخ نداده و در برخی سال‌ها سکوت شده که برخی از آن به عدم وجود این فهرست و نتیجتاً نیاز به همه رشته‌هایی که حکم بورس برایش صادر شده، یاد می‌کنند. اما در مقابل استدلال می‌شود در سال‌هایی که فهرست رشته‌های ضروری، پیوست دستورالعمل بورسیه نیست، باید به فهرست سال قبل مراجعه نمود. لذا تعدد رویه وجود دارد و با این حال، ذکر رشته تحصیل شده در مقطع دکتری، از ملاک‌هایی نیست که حکم بورس را منتفی کند. دلیل شعب دیوان نیز، تقسیم شرایط بورس شدن به اصلی و فرعی و این است که شرط مزبور از موارد اصلی محسوب نمی‌شود.

۲-۴-۲- عدم رعایت شرط معدل

هرچند معدل ۱۴ و ۱۶ برای مقاطع کارشناسی و ارشد، حدنصابی پایین بوده و داشتن این معدل کار اصلاً سختی نیست، با این حال در صورت عدم برخورداری بورسیه از این معدل‌ها، دعوی بورسیه به ظرفیت دانشگاه به خواسته جذب و صدور حکم هیأت علمی رد می‌شود. حتی مواردی که با حکم وزیر یا دیگر مسئولان وزارت، نمرات پایین‌تر اغماض می‌شود. لذا ولو با چند صدم یا نمره ذیل ۱۴ یا ۱۶ انتفای حکم بورس غالباً صورت می‌گیرد.

۲-۵-۲- کپو سن

عدم رعایت شرط حداکثر سن از موارد اعتراضی دانشگاه‌هاست که دیوان نیز آن را مهم و اصلی می‌داند و در صورت عدم رعایت سن قانونی، حکم بورس لغو می‌شود، مگر اینکه فرد بورسیه از مصادیق استثنائات حداکثر سن مثلاً ایثارگران باشد.

۲-۲-۶- عدم رعایت شرط تناسب رشته‌های مقاطع کارشناسی و ارشد با دکتری

در مواردی مشاهده می‌شود که رشته‌های مقاطع کارشناسی و ارشد با دکتری همخوانی ندارد. این موارد هم از موارد اعتراض دانشگاه‌هاست که به جز مصادیقی کاملاً ناهماهنگ و غیر قابل قبول، این مهم نیز از ملاک‌های منتفی نمودن بورس در رویه دیوان نیست. دلیل شعب دیوان نیز، تقسیم شرایط بورس شدن به اصلی و فرعی و این است که شرط یادشده از موارد اصلی محسوب نمی‌شود.

۲-۲-۷- اشتغال فرد بورسیه در طول دوره دکتری

ملاک عدم اشتغال نیز از موارد چالش برانگیز است. قرار بوده که فرد بورسیه با دریافت مقرری، صرفاً به تحصیل بپردازد تا کیفیت علمی مدت تحصیل حفظ گردد؛ اما اولاً- مقرره بورس، کارهای علمی را مستثنا نمود و بدین لحاظ، تدریس و امور علمی از جمله پژوهش ممنوعیتی ندارد. ثانیاً- بورسیه‌ها عنوان می‌کنند که مقرری ناچیز بوده و همان هم منظم پرداخت نمی‌شده و انتظار عدم اشتغال از افرادی که غالباً بیش از ۳۰ سال سن دارند با توجه به مدت طولانی دوره دکتری، منصفانه نیست. در مقابل وزارت/دانشگاه‌ها مدعی‌اند که بورسیه این شرایط را می‌دانسته و با آگاهی، آن را قبول نموده. لذا از طریق کارنامه بیمه تأمین اجتماعی و استعلامات گوناگون دیگر در پی احراز اشتغال بورسیه‌ها هستند. در این خصوص هم رویه دیوان جز در مواردی که فرد بورسیه، کارمند بوده و شغل ثابت و مستمری داشته، از سخت‌گیری و لغو احکام بورس خودداری می‌کند.

۲-۲-۸- عدم رعایت کیفیت علمی متقاضی

دانشگاه‌ها در پرونده‌های بورسیه به عدم رعایت ملاک‌های علمی در اعطای بورس معترض‌اند که فی‌المثل در احراز مقالات، دارا بودن طرح پژوهشی و کلاً کیفیت علمی مورد انتظار دستورالعمل‌های بورسیه، قوانین و مقررات مراعات نشده که رویه دیوان در این خصوص، بسندگی به صدور حکم بورس یعنی فرض نمودن کنترل این موارد در زمان مصاحبه است و البته مواردی چون معدل ۱۴ و ۱۶ برای دیوان از شرایط اصلی است.

سایر مراکز آموزشی و پژوهشی مصوب از جمله ... تصمیمات و آراء نهائی در خصوص ... ارزیابی و پذیرش علمی، بورس دانشجویان و فرصت مطالعاتی که صرفاً در رابطه با امور و شئون تخصصی علمی، آموزشی و پژوهشی صادر شده باشد، قابل شکایت و رسیدگی در دیوان عدالت اداری و سایر مراجع قضائی نخواهد بود.

تبصره - در هر یک از وزارتخانه‌های عتف ... هیأتی به عنوان مرجع نهائی به منظور تجدید نظر و رسیدگی به شکایات ... دانشجویان از آراء و تصمیمات هیأت‌ها و کمیته‌های مذکور در ماده واحده فوق که در امور و شئون علمی، آموزشی و پژوهشی صادر شده و همچنین به منظور نظارت بر نحوه رسیدگی در این هیأت‌ها و کمیته‌ها تشکیل می‌شود...».

این مصوبه در دولت بعد نیز تداوم یافت و تکمیل شد: مصوبه شماره ۷۶۰ شورای عالی انقلاب فرهنگی مورخ ۱۲/ ۱۲/ ۱۳۹۳ که تفسیر مصوبه ۶۳۰ محسوب می‌شود:

۱- عبارت «صرفاً در رابطه با امور و شئون تخصصی علمی، آموزشی و پژوهشی» در متن ماده واحده، به همه موارد و موضوعات مندرج در ماده واحده، مربوط است.

۲- چنانچه شکایت از جهت امور و شئون علمی، آموزشی و پژوهشی باشد، موضوع در صلاحیت هیأت یا هیأت‌های تعیین شده توسط شورای عالی انقلاب فرهنگی، به عنوان مرجع نهائی رسیدگی است.»

در مصوبه ۷۶۳ مورخ ۱۳۹۴/۱۲/۲۲ نیز، شورای عالی انقلاب فرهنگی، تشکیل هیأت عالی تجدیدنظر را پیش‌بینی نمود تا این مهم یعنی دعاوی آموزشی و پژوهشی در وزارت عتف دو مرحله دادرسی داشته باشد.

اما نکته اینجاست که صلاحیت مراجع قضایی با قانون اساسی و قوانین عادی مصوب مجلس مستقر شده و نمی‌توان با مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی که نهایتاً مقرر و ذیل قوانین اعم از اساسی و عادی است، قانون را نقض یا محدود نمود. لذا مصوبات یادشده به دلیل تعارض با قوانین یادشده، متعارض است. امری که پس از کش و قوس‌های فراوان نهایتاً با حکم مقام معظم رهبری به دیوان عدالت اداری ختم شد:

«نامه ۱۴۰/۹۴۱/۲/۷۰۷/۵۱ مورخ ۱۳۹۴/۹/۳ دادستانی کل کشور به ریاست دیوان عدالت اداری مشعر بر نامه درخواست شورای هماهنگی دانش‌آموختگان و دانشجویان بورسیه به دادستان محترم کل کشور و مرقومه مقام معظم رهبری مبنی بر «رسیدگی ریاست دیوان عدالت اداری با توجه به استعجازه ریاست محترم قوه قضاییه و اجازه رهبر معظم انقلاب اسلامی». گفتنی است شعب دیوان علاوه بر نظر معظم له، نیز با این استدلال که موضوع دعاوی بورسیه‌ها منصرف از مصوبات سه‌گانه معنونه شورای عالی انقلاب فرهنگی است، به دلیل عدم ارتباط با مصوبات مذکور، رسیدگی نموده و از این منظر یعنی صلاحیت دیوان در رسیدگی، رویه دیوان یکسان می‌باشد که کاملاً صحیح است و فصل‌الخطاب بودن مرجع قضایی قابل تردید نیست.

۲-۴- چالش مفهوم و ماهیت حقوقی بورس نمودن

در خصوص مفهوم و ماهیت حقوقی بورس شدن افراد، وحدت رویه‌ای وجود ندارد و در این خصوص دو نظر متفاوت وجود دارد:

۲-۴-۱- بورس به منزله تعهدی دوطرفه

طبق این نظر، بورس شدن به منزله عقدی است با دو طرف و تعهداتی دوطرفه. از یک سو، وزارت عتف پس از طی فرایندهای قانونی، حکم بورس را صادر نموده و به فرد طی دوران تحصیل مقرری پرداخت می‌نماید و پس از آن نیز از وجود بورسیه باید به عنوان عضو هیأت علمی استفاده نماید. از دیگر سو نیز، بورسیه باید به بهترین وجه تحصیل نموده و پس از اتمام دوره دکتری در زمان مندرج در حکم بورس، می‌بایست وفق مدت زمان یادشده در تعهد محضری، به اجرای تعهد خود در دانشگاه جایابی شده یا دانشگاهی که بعد دوره دکتری جایابی می‌شود، بپردازد. اما این مهم صرفاً تعهد بورسیه به وزارت یا دانشگاه نیست و او هم محق است تا به عنوان عضو هیأت علمی به اجرای تعهد بپردازد و شغلی داشته باشد و اساساً بر همین اساس، بورس شده است. هرچند که بعد از اجرای تعهدات مذکور در تعهد محضری، دانشگاه/وزارت می‌تواند از تمدید قرارداد هیأت علمی او خودداری کند. ولی امکان هم دارد که دانشگاه با او ادامه دهد و نهایتاً به عنوان عضو دائم هیأت علمی و نه صرفاً موقت به مدت

تعهد از خدمات علمی او استفاده نماید. لذا ولو که دانشگاه/ وزارت رضایت دهد، او می‌تواند از حقش نگذرد.

۲-۴-۲- بورس به منزله امتیاز و تعهدی به نفع یک طرف

در این نظر، بورس شدن، تعهداتی دوطرفه نیست و یک امتیاز و حق مکسبه یا تعهدی یک طرفه به نفع متعهدله بوده و متعهدله یعنی وزارت یا دانشگاه می‌تواند از حقش بگذرد و با چشم‌پوشی از تعهدی که به نفعش وجود دارد، تعهد بورسیه را لغو نموده و اساساً از او به عنوان عضو هیأت علمی استفاده نکند یا حتی کمتر از زمان مذکور در تعهد محضری استفاده نماید. بر این اساس، اگر دانشگاه از تعهدی که به نفعش وجود دارد به دلیل عدم نیاز بگذرد، می‌تواند بورسیه را از طریق وزارت عتف، لغو تعهد نماید و نتیجه اینکه حکم هیأت علمی برای بورسیه صادر نشده و او در دانشگاه مشغول به کار نمی‌شود. در این خصوص، از جمله از «قانون لغو تعهد خدمت فارغ التحصیلان و دانشجویانی که از بورس تحصیلی استفاده کرده‌اند و به دلایل مختلف به استخدام در نمی‌آیند» مصوب ۱۳۶۱/۱۱/۱۱ استفاده شده و تعهد بورسیه لغو می‌شود.

در رویه دیوان به رغم آنکه آرای پیرو نظر دوم وجود دارد، اما در اقلیت است و تصمیم‌گیری و جمع‌بندی نهایی دیوان در شعبی که پرونده‌های بورسیه به آن‌ها رجاع می‌شود، در مسیر نظر اول است. لذا در صورت صدور حکم قطعی به نفع بورسیه، دانشگاه در اجرای رأی باید حکم هیأت علمی بورسیه را صادر و از خدمات علمی ایشان استفاده نماید.

توصیه‌های سیاستی:

پرونده بورسیه‌ها چه در وزارت عتف و چه در دیوان عدالت اداری، هزینه زیادی در همه ابعاد به نظام اداری کشور وارد نمود و جدا از این دو نهاد، افراد بورسیه را هم آزرده تجربه‌ای که نشان داد مشخص نشدن همه موارد در قانون و سپردن آن به مقررات که با تغییر سیاست‌ها و مسئولان در قوه مجریه، رویکردی متفاوت می‌یابد؛ پسندیده نیست و موارد شکلی و ماهوی ذیل جهت بهبود نظام حقوقی در این زمینه توصیه می‌شود:

از زمان تصویب قانون اعزام دانشجو در سال ۱۳۶۴، ۳۵ سال می‌گذرد و با توجه به سرعت تحولات جهانی در زمینه دانش و رشد و توسعه نظام آموزش عالی و دانشگاه‌ها در ایران، قانون

مزبور نیازمند بازنگری جدی است. تعداد زیاد دانش‌آموختگان و سهولت ارتباطات در دنیا، فلسفه بورس نمودن را در بسیاری از رشته‌ها منتفی ساخته و به‌سادگی می‌توان، افراد را پس از دوران تحصیل جذب نمود و نیازی به بورس نمودن نیست.

در موارد بسیار بسیار استثنایی بورس نمودن که از بیت‌المال انجام می‌شود، بورسیه‌ها باید صرفاً با ملاک‌های علمی و بدون تبعیض اعم از مثبت و منفی، از نخبگان و شایسته‌ترین‌ها با بالاترین معدل‌ها، از میان استعدادهای درخشان و پژوهشگران برتر انتخاب شوند.

بورسیه‌ها نباید از طریق بورس وارد دوره دکتری شوند و تنها باید از میان دانشجویان دکتری انتخاب شوند که فارغ از فرایند بورس، در دوره دکتری پذیرش شده‌اند.

رشته‌های افراد بورسیه باید از رشته‌های بسیار خاص باشد که عمده‌تاً در علوم پایه و فناوری‌های نوین هستند و عرصه علوم انسانی و اجتماعی، بستر فراخی برای این مهم نیست. ضمن اینکه راه تبدیل بورس خارج به داخل به هر دلیلی اعم از نبود ارز، مشکلات خانوادگی و ... مسدود شود، چراکه فلسفه بورس نمودن، آشنایی بورسیه با جهانی دیگر و اخذ دانش و تجربه ناموجود در کشوری غیر از ایران است.

با توجه به تجربیات ارزشمند بعد ۳۵ سال از قانون اعزام، بهترین راه نظارت، تشکیل هیأت‌هایی خاص یا قضایی نمودن آن نبوده و بهترین راهکار، شفافیت است. اینکه فهرست افراد بورسیه شده و رزومه کامل آن‌ها همه ساله در سایت وزارت عتف قرار گیرد تا افکار عمومی، بهترین قاضی باشند. وزارت عتف و دانشگاه‌ها باید به بورس نمودن و بورسیه‌ها باید به بورس شدنشان افتخار کنند و این میسر نمی‌شود مگر با شفافیت.

می‌توان به این فکر نمود که اگر کل قانون اعزام دانشجویان به خارج کشور و بالطبع، بورس نمودن منتفی شود، چه اتفاقی رخ می‌دهد؟ اینکه همه از طریق فرایندهای آزمون و مصاحبه وارد مقاطع تحصیلات تکمیلی شده و پس از فراغت از تحصیل در فرایندی برابر و شایسته‌سالار برای عضویت در هیأت علمی با هم رقابت کنند. این نکته‌ای است که تاکنون مغفول بوده و شایسته تأمل و تدقیق است.